

Sajgó mókaberci

CSIKI LÁSZLÓ: A SZÓTOLVAJ

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2003
130 oldal, 1800 Ft

Csiki László, a sok műfajú alkotó – a költő, a prózaíró, az esszéista – annyit olvashatott újabban a korszerűség követelményeiről, hogy – mosolyoghatott rajtuk. Ahelyett, hogy buzgó teljesítésükbe kezdett volna. Mert amit például a személyiség kitüntetett helyéről, szerepéről lépten-nyomon nem egyszerűen a figyelmébe ajánlanak, neki is, hanem már-már a modernség feltételeként írnak elő, azt ő és a vele együtt pályára lépők, a romániai magyar irodalom úgynevezett második Forrás-nemzedéke közül különösen Király László réges-rég tudja és teljesíti. Mondhatni indulásuk óta a lírai én radikális átépítésén, „decentralizálásán” és „dissziminálásán”, azaz mássá, különfélevé tételén dolgoznak, kedvük szerint, elvesztik vagy megsokszorozzák, különböző (én)szerepeket vesznek fel: Éntelenségükkel élnek meg és hártják el a mérget-átkot, a Szabó Lőrinc megénekelte Én „roppant bódulatát”.

Első látásra *A szótolvajt*, a Tiszatáj könyvek versgyűjteményét is a lírai személyiséggel való játék teszi vonzóvá: a mottó és a hozzátartozó ajánlás az elején, majd a *Mert milyen költő vagyok én?* című költemény a végén alkotja a keretet, érzékeltetve e játékszenvedélyt. A nyitány paratextusának hétköznapi, magánjellegű közlésében az az alázat és az a szeretet szólal meg, amelyik az egyén helyét és jelentőségét pusztán a család távlatából szemléli. Fiúunokája gyermeki képzeletre valló mondását idézi a szerző, az életrajzi, hozzátéve, hogy a lányunokával együtt „fontosabbak” nála. Azaz nélkülözhetlenebbek. Nincs kifejtve, és a kötet „családi kör”-t rajzoló egy-két versének világában sincs jelzés rá, hogy mi miatt fogja el a beszélőt ez az alárendeltségi érzés, miért állítja háttérbe magát. A kérdés annál inkább nyugtalanító, mivel a rá adandó válasz ellentmondhat a legutolsó prózavers önjellemzésének. Eszerint a saját magát költőként szemlélőnek egyrészt nincs „közérdekű” mondanivalója, másrészt „mindig fontos ügyről” beszél: magáról. Úgy érthetni, hogy a sorsáról, az életéről – s valóban, több költemény értelmezhető önfeltáró vallomásként, személyes, közvetlen megszólalásként, emlékidézésként. Ám itt nem a személyiség magánvalósága kerül a középpontba, a verselemek vonatkozási pontja az a szerep, amit a költőre talán nem is annyira az olvasója, mint inkább az úgynevezett irodalmi közvélekedés oszt ki. Annak a belterjességnek a tükrében próbálja szemlélni magát, amelyik egyrészt a különböző társadalmi megbízatásoktól, címektől – kurátor, elnökségi tag, akadémikus – teszi függővé a művészi teljesítményt, másrészt viszont mintegy kényszerít

az örökös önreprezentációra, ahogy erdélyi kollégája, Szilágyi István szokta volt mondani, az állandó fennforoghatásra és fontoskodásra. „Attól meg végképp nem leszek jobb költő, ha beszélek róla. Legfeljebb, ha nem írok verseket” – csíp egyet a folyton az alkotás mi-benlétével, „tematizálásával”, önnön műhelyükkel foglalatoskodókba, de azokba a bennfentesebbe is, akik a hallgatásából, az elnémulásából némi kárörömös sajnálattal olvasnák ki, hogy „ígéret” maradt, hogy csökkent ereje, képessége. „Az jó lesz nekik és közérdekű. Csók” – ezek a kötet legutolsó mondatai. Búcsúszavak. Könnyű hátat fordítani annak az irodalmi életnek, amelyiknek torz elképzelései vannak a társadalom javáról, a közösség ügyes-bajos dolgairól, és amelyet nem jár át az alkotás értékének felemelő tudata, a teremtmény ember tiszteletet ébresztő volta. Ha az irodalom méltóságát veszítette, akkor maga a költő lesz fontos *ügy*, ám nem oly mértékben, hogy ne lehetne nála fontosabb. Mégpedig nem a művészet, hanem az élet rendje, a természet örök körforgása szerint: az unokák, az utódok a nélkülözhetetlenek. Ők a jövő, azok az ifjú szívek, akikben (legalább) a magánember élhet, egyre tovább.

És a költő? Több vers beszélője foglalatoskodik írással, minősíti a költő, a tollforgató szerepét. A méltóság elvesztése a tét, a jelentéktelenség elviselése az ár – kesernyés humor kíséretében. A kiüresedett, tartalmatlanná vált világ képzetét keltik azok az ironikus híradások, amelyek hol egy városi fényes társaság kultúra iránti közömbösségéről számolnak be, hol pedig egy vélhetően vidéki környezet szükségszerűen parlagias gondolkodásáról, esztétikai igénytelenségéről. A koktélparti képmutató vendégei úgy tartanak pompásnak egy verset, hogy el sem olvasták, s tompa tudatlanságukban, érzéketlenségükben még az ellen sem tiltakoznak, ha ugratják, nevetségessé teszik őket: „Mondtam nekik, hogy úgy tudom, / Petőfi máig Erdélyben bujdosol. / Majd megnézik, válaszolták...” (*Vendégdal II.*) A falusi mindenés, kályharakó, borbély, ács, önkéntes tűzoltó, „kaszanyűvő nyulász” férfi pedig mit kezdjen a könyvvel, hisz „vérhólyagos ujjaival lapozni se tudna”, s egyáltalán, az írói hivatással is csak akkor tud mit kezdeni, ha látja megfogalmazni a segélykérvényüket. Akkor „elhiszik, hogy író vagy aznap” – teszi e versszak végi időhatározó még maróbbá, csípősebbé a gúnyt. A három szakaszból álló *Galambok, gólyák, egerek*, amelynek középső darabja ez, nemcsak külső nézőpontból láttatja az „alkotás” folyamatát, hanem belülről, a feltételezett alkotók szemszögéből is. Egyikük a csupa mássalhangzóból álló verset védi: ha az író társa képtelen is elolvasni s megérteni, de ő igen – s kérdi, „ez neked nem elég?”. A másik költő nem tudta a helyesírást, csupa kisbetűvel, írásjelek nélkül írt tehát, és ettől olyan modernnek látszott 1968-ban, hogy „beleszédült, / majd utolérte a kora”. A szellemi tunyaság és butaság korában nehéz elválasztani egymástól a művészi kísérletezést és a porhintést, szemfényvesztést; a tudatlanság és a műveletlenség jele úgy ejteti Goya nevét, akár a költőző madárét, ám csak a festő vagy a gólya helyesbíthetne.

Habár még nincs végük a költészetet és az írást motívumként vagy témaként szerepeltető költeményeknek, az előbbieknél nyomán mégis körvonalazható *A szótolvaj*nak az itt felhozott példákon túlmutató egyik fő jellegzetessége: az a játékos-szatirikus, a túlzásoktól, felnagyításoktól sem tartózkodó szemlélet, amely a „felfordult” vagy „tótágast álló világ” középkorias képzetén alapszik. Mindez talán csak azért nem nevezhető élesen és határozottan egyéni sajátosságnak, mert a már említett nemzedéktárs, Király László legújabb költészete, benne a méltatlanul elhallgatott kötet, *A szibárdok története* hasonló hangoltságú és felfogású. Ahogy nála a népnév az Arany János-balladából ismert walesi

bárdok megnevezésének csonkulásából vagy félrehallásából ered, úgy találni Csiki László verseiben is nem egy leleményesen alkotott szóösszetételre, szabálytalanul képzett nyelvi alakra. Így játszik el a bibliai babiloni király lakomájának titokzatos feliratával, ennek utolsó szavát „ufarel”-re cserélve, majd e vétés mint a „valódi való” megjelenése annak feltételezésére indítja, hogy „egy asszír él bennem / talán legbelül”. A „magyarítják a magyart / szerbítik a szerbet / oroszul az orosz / a svéd kisvédül / munkásabb a munkás / a paraszt munkásabb” kezdetű vers ugyanannak a kísérletnek a része, amelyik a szónak a jelentésétől való elválasztásával, a fogalmakban rejlő érzelmi-értelmi lehetőségek felszabadításával, állandósult szókapcsolatok, szólásmondások kifordításával próbálkozik. A költői önszemlélet derűjét és magabiztosságát sugallják az olyan kiigazítások, toldások, átírások, ferdtések, mint az *Idézetek* két mondata: „Csakhogy én adok magamra. Teszek is”, vagy mint a *Határ*nak a helytállással mókázó sorai: „Nem hazudik, csak tűr, nem válaszol, csak kérdez, / nem sokat tud, de hiszi, az egy életre elég lesz, / nem valcol, helyt ül”. Az önkicsinyítés, az Én roppant bódulatán való somolygás nem hiányzik a köznapi megfogalmazásokból sem: „Azt álmodtam, hogy vagyok. Teljesen én voltam. / Éreztem már ennél nagyobb örömet”. (*Tegnap*) A címként szereplő *Romantik* a szó rövidítésére lehet példa, s úgy tetszik, ezzel ellenkező eljárás eredménye a cikluscímet is viselő *Atoll*, amelyik Jancsi és Juliska szerelmi légyottjainak helyszíne. Mindegy, hol van ez, zongora alatt, csűr sarkában vagy padláson, itt is, ott is „dél-sziget”, „véletlen sziget”, vagyis a fogalom arra az idegen eredetű szóra játszik rá, ami a gyűrű alakú korallzátony elnevezése. Hasonlóan frissíti fel a hatra-vakra határozószó jelentését, a meglepő, váratlan dolog mellé egy balfék „eljutottam a hatig és vakig” ügytelenségét társítva (*Tél*). Ugyanez a vers azonban arra is példa, hogy a szavakkal való játék kiterjed a költői eszközök használatára is: a versek szinte szégyentelenül dúskálnak a legkülönbözőbb kín- és ragrímekben, ritmusuk pedig nemegyszer a kuplék és sanzonok ütemét követi, ezek csípős hangján szól. „Enyém vagy, Mari, mennyei malasztal? / Mít mondjak az Úrnak? Mi marasztal, / az ágy vagy az asztal?” – csengenek össze sorvégeken a kabaréba illő kérdések. Ugyanez a „hősnő”, az *Albérlet* című ciklus szereplője a kíváncsiság alanya: „Megy-e Mari Mariborba, / tudj’ a frász - / elmegy Mari ide-oda, / ha nem vigyáz”. (*Tavaszi*) Az asszony és a versíróként azonosítható lírai én kapcsolata köré különös történet szövődik, tele egyszer groteszkül pikáns, másszor fekete humorra valló epizódokkal. Vagányul szókimondó, nyersen egyenes beszéd tárja fel a nő kalandvágó természetét, de a férfi vágyait is, amelyek Hegel olvasása helyett inkább a szomszédasszony bájaira irányulnak. (*A szomszédasszony*) *A szárító* a komikum ősi forrásához fordul, ahhoz a gépies cselekvéshez, amelyik nem tesz különbséget aközött, hogy a kötélről az apa gatyáját, az öcs zokniját vagy magát az anyát kell-e levenni. A *Télelő* remek életképe is egy (nem önkéntes) haláleset karikatúraszerű felvázolása az udvaron havat söprő gondnokról, aki vagy a bérház lakójához, vagy az Úrhoz kiált fel, hogy két sörbe kerül a munka, majd elzuhan. „megkaptad, mi jár. / Nyugodj békén, juszt hót részegen, / holnaptól Isten csak nekem kiabál” – szól a csattanó. Arra is felhívva a figyelmet, hogy a poén, mint a viccek végén, szinte nélkülözhetetlen eleme ezeknek a verseknek.

Másutt is, túl az „ízibe, Toshiba” újonnan gyártott ikerszaván és a „transzhumáló transzhumán pásztor”-nak a transzszilvanizmus fogalmát emlékezetbe idéző összetételén a vásári mulatók helyzetrajz kelt komikus hatást: „a vezetőfülke volt a budijuk / azon egy kicsi lyuk, / s haladt a karaván / dallal az ajakán” (*A villamos*). Ez a tréfás életkép sem

egyedülálló – a leggyakrabban éppen a hozzá hasonló jelenetek, a képtelenség vagy a lódtítás sorozatos „színrevitele”, dramatizálása kelti a tótágast álló világ képzetét, a nonszensz hangulatát. Igen eleven, szinte kimeríthetetlen fantáziára vall mind a helyzetek bősége, mind a hangok és színek, rímek és ritmusok változatossága. A *park* azzal a gyermeki képzeletben megfogant tervvel játszik el, hogy egy vörös csillagos obeliszk – „az égíró ceruzavég” – tetejére körhintát kellene szerelni, s a barátok keringenének „a köztvéce és a törvényszék felett”. Az *udvar* annak a kisiparos nagyapának a tragédiáját meséli el, akinek be kellett volna állnia a bútorgyárba, de „inkább megüttette magát a széllel”, hogy aztán „sértetten” feküdjön „a tisztos iparhoz” méltatlanul összebaromolt koporsóban is. A hazudós történet további elemei még nyilvánvalóbbá teszik, hogy az ötletek korántsem öncélúak, hanem a társadalomszatírárt szolgálják: szó van a nagymamáról, aki nem kapott a piacon a torhoz mindent, amit venni gondolt, és ezért annyira felháborodottan állt a ravatalnál, hogy „dühében már-már elsírta magát”; a gyerekek emiatt is „éhomra” nyelték a könnyeiket egész nap. Egy nagycsalád külön alakjait, furcsa, meghökkenítő szokásait vonultatja fel a korábbi regényhez, a *Titkos fegyverek*hez hasonlóan groteszk vétetésű *Az emlékezés* is, nyilvánvalóvá téve a beszélő elhatározását: „olyan üres a múltam, / művelhetek benne bármit bárkivel”. S amit művel, abban valóban nincs kímélet, az a felfordult világ gyilkos paródiája. „Gazember vagyok tehát, vagy csak felnőtt” – vizsgálja magát az emlékező, az ötvenes évek legelejének utóbb már kacagtató nyomorúságát láttatva. A lekváros tenyerű Ottó bácsit, aki a „Harapj a kezedbe, az lesz a jó falat” tanácsával biztat az éhség legyűrésére. A „békepapot”, aki mutatja, mi a szent borzadály. A „leváltott magyar”-t, a volt falusi jegyzőt, akinek „hurkot vet nyakába a fény”. Sanyit, aki vélt jussa helyében visz, amit talál. S az anyát és az apát, ennek az operettesen is szívszorító életnek a távoli főszereplőit. A díszletek, a kellékek és a zene, a Csárdáskirálynő muzsikája olyan keretet alkot itt, mint másutt a temetés vagy a körhintázás, a karavános utazás: van valami vásári látványosság mindegyikben. Valami színpadiasság, ami szintén a humor, a szatíra táplálója. Mint amikor, egy igazi dobogóra illő jelenetben – nem hiába *A színpad* a vers címe – szónokolnia kellene a lírai hősnek, emelkedetten szólania arról, „hogy a nép, hogy a haza, hogy benne mi, a dagadó maradék”, ám ő egy szőke hajszálat szemlél, amely húsz év óta ott lapul a deszkán „laposra taposva”. Nyilván a kisebbségként, nemzetiségként értett – önmagában is különösen sugallatos a szó – „maradék” köreiben használt hazafias, honfíú szólások laposodtak el, lettek frázisokká, üresedtek közhelyekké, s nyilván ez az, ami riasztó voltában is mulattatja, ami álbajszos színészkedésre emlékezteti.

Ahogy azonban a lírai személyiség a költői létezését és a versírást sem csak a fonák oldaláról, a tótágast álló világ keretei között veszi szemügyre, ugyanúgy a haza (és a szeretet) fogalma sem csak a karikírozó kedv tárgya. *Hol a haza?* – kérdezi így, áttételek nélkül, egyenesen egy verscím, és a választ mintha az a különös figura adná, aki a Plugor Sándorról készített *Vázlatrajz* szerint Sziszt, azaz Szilágyi Domokos lelki alkatát mintázza: „sajgó mókaberci”. Olyan karaktert sejtetve, amelyik tökéletesen illik a kötet lírai személyiségére, s amelynek rokonát – ha nem őst, elődjét – talán az „engem esz a lóg, ha fejed mosom” vagy az „érted haragszom, nem ellened” magatartásában lehetne föllelni. Tompán, bizsergve fáj, amin mulat; szomorúság, sajnálat fogja el, mikor tréfálgozik – ez a sok összetevőjű, nehezen kiismerhető, mert rejtőzködő viselkedésmód jellemzi a beszélő viszonyát önmagához is. Vagyis ha saját sorsa, múltja merül fel – és ezen belül az, ami a haza,

a nemzeti kisebbség fogalmával vagy helyzetével kapcsolatos. „A válasz ösztönös” – kezd magyarul, mielőtt a címben feltett kérdésre többféleképpen próbálna meg felelet adni. Utóbb a klasszikust és a kortársait hívja segítségül – „Haza csak ott van, hol jog is van...”, „Haza a magasban...”, „E nyelvben élek, ez a hazám” – , majd hozzájuk teszi a saját meghatározását: „Hazám lelkiállapot” és a refrénszerű csattanót: „A hazám bennem, / idegenben”. Ennek a végkövetkeztetésként levont zárlatnak az előzményei mintegy magyarázzák is az idegenségtudatot. Legelőbb a majdnem szabályos, csak az első sorban egy határozott névelővel nyomatékosított (és így szabálytalan) négy szótagos négysoros. „A hazám bennem. / Határtalan. / Csillagközi, / tehát magyar”, majd ennek a képzeletből és valóságból egyszerre táplálkozó érzelmenek, viszonynak a tárgyiasításaként a koffer és a vám képét jeleníti meg. A bőröndöt, benne az idegen holmikkal és Balassi verseivel, de benne a közös történelmi múlt emlékeivel, három várrommal, némi vérrrel és némi forradalmakkal is. És a „miféle vám”-ot, ezzel a csodálkozással utóbb a határtalan fogalmát is értelmezve: nemcsak azt, hogy a kulturális emlékezetet nem lehet elvámolni, nem lehet országhatárhoz kötni, hanem a nemzet államalakulatoktól független összetartozását is. És hozzá még talán azt is, jóval Trianon előtti példabeszéddel, hogy aki – határon túli – kisebbségi magyarnak két hazát adott a végzete, az ugyan hogyan tehetne különbséget itthon és otthon, vagy a *Három királyok* szavaival, „két félvilág” között. Gyönyörű kép a „csillagközi” állapoté, helyzeté. Tagadhatja tán, mintha ellentéte volna, a nemzetköziség eszményét – a szöveg között mindenestre felidézi Illyés Gyula metaforáján túl Nemes Nagy Ágnes költeményét is – „Keress hazát! Az ürbe horgonyozz” –, nem utolsósorban a harmincas évek Szabó Lőrincének akkortájt (is) hazafiatlannak tetsző gondolatait. „Az igazi haza az Időé, nem a Földé. Az időből halunk ki mind” – szöveg a bölcselme egy helyütt, másutt pedig a – „Testem, hazám, / te vagy egyetlen birtokom, / te vagy a földem és az ország, / értem verejtékezik orcád” sorai hangzottak egybe. A *szótolvaj* költőjének gondolataival. Az olyanokkal, mint amikor a valahol lévő öreg Petőfivel mondatja – csillaggal jelezve, szövegidegen verssorok vannak a szövegében -, hogy „magam vagyok én a hon” és hogy „Az időm itt végtelen, de véget ér velem” (*A szabadító csend*). Ugyancsak innen való a titkos értelmű mondat: „Idegenben, itthon önmagam vagyok”. A teljes függetlenséget, a senkitől, semmitől sem korlátozott életet sugallja? Az önazonosságot hirdeti, büszkén? Vagy a fentebb szóba hozott otthonhoz képest az itthon ismeretlenségét, a kívülről jött ember magánosságát, amelynek elviseléséhez kell a (mindenkinek szóló) biztatás, tanács: „egyedül legyél és védtelen”. Gondoltathatja végül azt is, hogy a személyiség önmaga számára is megfejthetetlen titok marad. A kötet előző verse, a *Hajóút* szerint: „Osztódtam és megmaradtam”, „rejtőzve száz idegen alakban”. Ebből az osztódásból és rejtőzésből hiányzik ugyan az önsorsrontás bizonyossága és félelme, ám amikor az „alkatrészenként érzem magam” kijelentése előtt önmaga bonyolultságáról és otrombaságáról, továbbá könnyen elromló voltáról vall (*Mozi*), akkor megint csak a *Te meg a világ* költőjéhez kerül közel. A *Börtönök*nek ahhoz a lírai énjéhez, aki a mindig egy testbe zárva lenni, a mindig csak, sohase más kérdéseivel feszegeti önnön létezése falait, aki a saját szerkezetének börtönében vakon tevő-vevő, s egyszer majd magát elrontó gépészként beszél. „Vénülök magamnak én itt, homálylón látom, / kacagva üzen át másom tizenhét éven, határon” – áll a *Határ*nak nagyjából a tengelyében, és ez a Csiki-vers úgy játszik el a forradalmas ifjúság ígéretével, hogy a mókázásnál-kacagásnál erősebben hallatszik az elégikus-nosztalgia-

kus, az a bizonyos sajtó hang. Talán a Vörösmartyt megszólító *Emlékvers* felismerése sajtó-dítja, a „szorít a haza, / nem tere, a lelke csonka” gondolata. Talán annak a hiányérzetnek, veszteségtudatnak a kifejezése, amely a felidéző (elbeszélő) és a felidézett (elbeszél) én közötti távolsággal együtt növekedhet, egészen a „vagyok magammal csupán csak távoli rokon” tapasztalatáig.

A múltba visszatekintésnek ez a helyzete nyilván más személyiség felfogást és önazonosság értelmezést feltételez, mint amilyent a már hivatkozott *Atoll* egyik, zárójelbe tett összegzése közvetített: „(világra jön velünk és világlik egy kör, / megvagyunk magunknak bőven idebenn, / és odakint szintúgy a többi idegen)”. A különbség jelzője, a „határ” az ifjúság és a felnőttkor közötti vonalra, időbeli távolságra is utalhat ugyan, de hasonlóan e szellemesen érzékletes című ciklus – *Hinta, avagy a Sepsiszentgyörgy-Márkháza expressz* – egyéb darabjaihoz, azt a térbeli távolságot jelöli inkább, amelyet a vonat két állomása a tágabb értelemben vett szülőföld, az adott régi haza, valamint a választott új haza között mutat. Miközben a leggyakrabban szereplő jelképes színhelyek – vasútállomás, folyópart stb. – az otthontalanság helyett az emberi közelség élményét sugallják. Az együvé tartozását, mint a más ciklusból való *Allegro barbaro*: „Ez a sok fáradt ember: a nemzetem. / Együtt éldeleünk egy menhelyen”. Az elszakadás és visszatérés, a múlttal való azonosulás és a tőle való távolságtartás feszültsége mozgatja a párversek – *A hídon, '84-ben* és *A hídon, 01-ben* – önéletrajzi beszélőjét, de a *Csodavárók* önmaga érdekelttségét leplező vallomástevéjét is. Itt a rejtekezés mégis inkább az elvegyülés, nem pedig a kiválás, a különbözőség jelzője – talán mert a környezet maga az ideiglenesség és idegenség közege: a lírai én egy olyan „várostermi nép” szemlélője, amelyik ódöng, „zsúfolt határállomásokon topog”, „újabb s jobb megváltóra” vár, ha már a „megváltók a vonatot lekésték”. A lírai helyzet itt is, miként a hidas párversekben is, a magyar költészet történetének többször újraírt, sokszor újraértett hagyományába kapcsolódik be. Azokban József Attila verse, *A Dunánál* (és a *Hazám*) lehet a minta, itt Dsida Jenő *Nagycsütörtöke*, de ettől és ennek a Kányádi Sándor által továbbírt változatától (*Éjfél utáni nyelv*) is gyökeresen eltér – nem annyira a lét-, mint amennyire az emberszemlélete. A fojtó magány és reménytelenség, a tompa borzalom és állati félelem megszólaltatását, illetve a két-három évszázad utáni félnomád jövő látomását itt a szenvedőkkel való együttérzés, részvét, sőt segíteni akarás gondolata követi. Annak a hitnek a kinyilvánítása, hogy a poggyászban hordott „bölcsek kövét” és a „romlandó szereket” „egy másik ország másik városában / másoknak” kellene felkínálnia. Azaz az idegenség nyomasztó érzésétől volna hely s volna mód megszabadulni: nem vészett el a másokkal való azonosulás esélye, érvényes, amit az unokája óvodájának ajánlott vers, a *Tanító gyerekek* egy sora állít: „önmagának senki nem elég”. Viszszafogott, inkább köznapias, semmint méltóság teli beszéd ez. Természetes, abban az értelemben, ahogy *A szív* kivételesen többes első személyben beszélője tartja: olyan „egészséges közöny” kifejezője, mint amikor vagy ahogy nem érzi az ember az öregujját, de a nemzetét sem. Ettől a csaknem szenvtelenségig tárgyilagos hangtól nagyon messze esik a Király László által a mennyboltot leszakító pörölycsapásként dicsért (nem ebből a kötetből ismerős) Csiki-mondat, az „Erdély – mintha a szívem kívül dobogna” emelkedettsége. *A hídon, '84-ben* viszont épp arra lehet bizonyosság, hogy az erdélyi múlt az önéletrajzi személyiséget eltávolítja mind a száraz tényközléstől, mind a nyers tréfálkozástól, és abba a köztes helyzetbe vezeti, amelyikben egyébként ama sajtó mókaberci a leggyakrabban

mutatkozik. Egyszerre mocskos és megható az alatta zajló Duna, s múltidéző látomásai-ban egyszerre foszlanak el a jajkiáltások és az ünnepi hurrák hangjai, egyszerre a „magyar, oláh, szláv bánat” igéi és a szerelmes szavak. Képzeli magát evezés közben, „a szentelt vizet verve két falapáttal”, és érzi magát „hontalanul, honfosztottan” állni a hazájában. „Elég leszek-e én itt magyarnak, magamnak, / vagy föntebbről és alább sodor az áradat, / a szé-kelyektől, sváboktól örökölt természetem, / nem csak a vérem, mintha a Duna volna?” – fogja vallatóra a dolgát, és e dolognak elmulaszthatatlan része az írással, az alkotással való számvetés is. Nem ironizál itt – mint az *Idézetek*ben tette – intellektuális munkájának napi egy, másfél sornyi eredményén, hanem mint az üzenetek szomorkásan bizonytalan megfogalmazója s továbbítója kérdezi: „Mi van a vizek, / a dolgok alján, és több-e az, / mint amit magamba szállva kikotorhatok, / rábízok aztán a piszkos árra, papírhajókon?”. József Attila lehet itt is az „ihlető” – ám aligha csak, mint a vers mondja, a dinnyehéjjal, és nem is csupán a fecsegő felszínről és a hallgató mélyről szóló gondolataival. Legalább annyira az *Irgalom* zárlatával: „És hallgatom a híreket, / miket mélyemből enszavam hoz. / Amíg a világ ily veszett, / én irgalmas leszek magamhoz”. Hogy a Csiki-vershős e ma-gába szállása, enszava hallgatása voltaképpen az idegenség elleni védekezés eszköze vagy módszere volt, ezt a másik, a 01-es vers világának tárgyai és szereplői árulják el igazán, a köröttük támadt hangulattal együtt. Noha a visszatekintés helyzete itt is, ott is ugyanaz, csak az elbeszélő és az elbeszélte közötti távolság változik, ez a tizenhét esztendőnyi idő az önszemlélet jelentékeny változását idézte elő. Nyoma sincs most már megilletődöttség-nek, meghatottságnak, ám ha nem ragadja magával semmi káprázat, attól se tart, hogy miként a Duna, „elfolyik” az ő élete is. Beszédes tény, hogy a személyes sorsát újraélve a vallomástevő a „benszültötteket” emlegeti, ahhoz a fogalomhoz fordul tehát, amelyet fő-leg a két világháború között, Trianont követően volt szokás használni a kisebbségi ma-gyarság helyzetének jellemzésére. Az átélt élmények közül mindössze egyet emleget, egyet távolít el magától, s mondhatni, egyet hiányol. Azt, hogy ártatlanként is „ijedt pali” volt a kihallgatásokon. „És mégis, mi lett velem a vallatók nélkül, a kétes nyugalomban” – kiált fel, mint aki maga is furcsállja az újabb idők emléktelenségét. Búcsúja azonban – az ukrán hajóstól, aki a Dunát a Volgához foghatónak mondta, s a képzeletbeli angoltól, aki a Tem-zéhez – magabiztosságot mutat, hasonlót a feje fölött elrepülő nikkelszamovárt látó Kas-sákéhoz. Miközben, személytelenedve, teljesen azonosul a fővárossal (mint ahogy hívták már őt korábban Dél Keresztjének, és Dél-keletnek is talán, és „voltam hegy, város, pa-tak”), aközben mintegy felnöveszti a költői öntudatát is, talán csak hogy jót derüljön rajta: Budapest, ezt „a személynevet adtam meg nekik, ha mégis levelet akarnak írni. / Vagy: euroweb. hu. csiki. Semmi több”. E kétes nyugalma, ám magára talált lírai személyiség természetes gesztusa, hogy mind többet törődik az írás mesterségének titkaival, és többet (a költői helyett inkább) önnön emberi távlataival is.

Az előbbi tanúsítói az utolsó ciklus darabjai, köztük a már hivatkozott *Mert milyen költő vagyok én?*, de a kötet címadója, *A szótolvaj* is ide sorolható. A létezés titkai közül pedig – főleg a művészbárátainak emléket állító egypár verse révén – megérintette az el-múlásé, a halálé; anélkül, hogy a veszély tudata nyomasztóan nehezedne rá. Halványan se mutatkozik ugyan annak a transzcendens hite, hogy az Isten oltalmában állna, a kegyel-mét remélné, ám az a „valaki”, aki Kányádi Sándor költeményében a fák hegyén jár, itt is jelenvaló, csak nem mutatkozik: „valaki van, de rejtezik, / valaki mintha félne itt / isten-

nek lenni is minálunk” (*A szenteste napja*). Ami a személyes halál tárgyát illeti, azt inkább esztétizálja, mívesre csiszolja – például amikor a felhők felett „szép villámával” egyre fenyegető „vértés lovag” képét rajzolja (*Áprilisom*). Vagy amikor, Ady koporsóparipájának képzetére, valamint Szabó Lőrinc haláláról alkotott felfogására is emlékeztetően, arról beszél, hogy „Okosabb rég a testem nálam, / mohóbb tehát, többekre vágyik, / estében is megaláz-előz, / előttem jut el a halálig” (*Hajóút*). Ritka pillanat, amikor az egyén elvesztését ha nem is egyetemessé, de közösségivé tágítja. Vásárhelyi Géza temetése alkalmából, mintegy a nemzetiség (s nem a nemzet) halálán töprengve így kérdezik az önmagukkal azonos tautológias sorok, hogy a lassú, módszeres, rendszeres, törvényes, való pusztulás csak ugyanilyen pusztulással lesz kimondható (*A hely*). Az azonosság egyhangú, változatosság nélküli kimondásában rejlő abszurd itt kivételes érzelmi töltetű, mint ahogy a feje tetejére állított világ logikája érvényesül akkor is, amikor az élő biztatja a holtakat, hogy ne féljenek, ők már átjutottak, „nekünk még maradt félnivalónk” (*Vázlatrajz*). Ennek azonban nincs köze sem a halálfélelemhez, sem az önsajnálathoz. Ami veszíteni való, amit óv, azt a költemények java részében szinte tüntetően veszi a szájára: a „valóság” az. Az élő, eleven, gazdag. A „való világ”, amelynek – az *Idegen bolygóból* idézve – „hálása” volt. S amelynek meghódítását, nyelvi elsajátítását beszéli el *A szótolvaj* – a lopásra való célzással dicstelen színben tüntetve fel, ami érdem, haszontalannak, ami haszon. Az értékek eme felfordítása talán azt a célt szolgálja, hogy lehűtsön, elhárítson minden olyan szenvedélyes lelkesedést, ami a szavak behordása, behajtása Kányádi Sándortól ismerős közösségi parancsának teljesítéséből fakadna. A *Noé bárkája felé* többes első személyű szószólója a nemzetiség megmaradásának, újjászületésének zálogaként tekint a megszerzett s megőrzött szavakra – az egyes első személyben beszélő szótolvajnak viszont mintha csak magánhasználatra valók volnának, kedvtelésre. Holott hogy a lírai ének egyikétől a politikai szerepvállalás, a művész szolgálata sem idegen, esetleg még vonzó is, ezt nemcsak a Balassi Bálintra való utalások sejtetik, hanem a *karddal vágott írónáddal* kezdetű vers is (egy szolgálatos nagy gáspár félszázadából) – szól, zárójelbe téve a mottó. Mint valami Nemeceknek, csupa kisbetűvel írva annak a kortársnak, költőnek a nevét, akit az irodalmi köztudat (vagy annak egy *bizonyos* része) a rendszerváltoztatás jelképes alakjaként tart számon. Pedig csupán annyit tett s tesz – a versben ez ismétlődik –, hogy „becsülettel” írja a verset. Becsülettel és – „nádszál egyedül”. Ezt méltányolja benne, aki szószzerző akcióinak eredményességéről magában a versben győz meg, nemcsak az „itkányos”, „sunyitam” és más titokzatos vagy hangulatos fogalmak által, hanem szinte himnikus hangulata miatt is. Ez a fennköltség, ez a hála azonban ismét csak – az Én helyett – a való világ bódulatából eredeztethető. Költeményei többsége ebbe helyezi el, igen változatos módon, mind a tárgyakat, mind a különböző alakokat. Gyakori, kedvelt eljárása a jelenetezés, a figurák egy-egy életképhez való beállítás, egy-egy pillanatuk megragadása. Érzékletes, eleven hamarabb akar lenni, mint elvont, pórén gondolati. Vagy mint főleg az utolsó ciklusban, glosszázó, bizonyos jelenségekhez, fogalmakhoz megjegyzéseket fűző. A tárgyakat inkább megszemélyesíti, s úgy szólaltatja meg, semmint elvonatkoztatva vagy egymással kapcsolatba állítva szemlélné őket, rájuk bízva a hangulatok, érzelmek sugárzását. Inkább allegorizál, semmint absztrahál. Jellemző vers az *Idegen bolygó*: az idegenségnek a kötet más helyein is feltűnő élményét a „penge” fényű égitest nem sugározza, hanem elmeséli, egyes első személyben. A hála kinyilvánításával úgy indul a vers, mintha vallomás kez-

dődne, alázatos köszönetmondás azért, hogy habár a világ „teljes és egész nélkülém”, „látni engedte magát valóban”. A bolygó látványának vagy látomásának megjelenítése, emberi, személyes vetületének érzékeltetése helyett grammatikailag (itt is és többnyire más versekben is) jelen lévő én szólal meg. A közvetítettség helyett a közvetlenség tapasztalható – a tapasztalati világnak az a gazdagsága, színessége és mozgalmassága, amelyik legelőbb az igék halmozásában mutatkozik meg. Fák, gépek, harcok, városok, vágyak „ragyognak, borulnak, élednek, omolnak – / romra rakott tető a holnap” – közelít a vers a szentenciák bölcsessége és határozottsága felé, hogy az „állandó csupán a változás meg én” kijelentésétől ismét a tanítás, vonzás, taszítás és fénybe vonás igéiig jusson el. Másutt, persze, az állandóan változó énről beszél. Hogy próbált lenni az egyik nap ateista, a másikon istenhívő, s hogy nem volt különbség – csak ő (*A hézag*). Hogy volt „már máig annyiféle” (Ó). Mindegyre ahhoz a Szabó Lőrinc-i életfelfogáshoz közelít, amelyik szerint az ember „igaz egész” csak ellentéteivel együtt lehet. S nem ahhoz a másikhoz, hogy meg kell ismerni minden emberit, ha üdvözít, ha pokolra taszít – a pokoljárás mégsem mókabercinek való. Hiszen a sajoj igének, mint tájszónak is, az a jelentése, hogy csillog, ragyog,

Mirkus Béla

